

بررسی جایگاه آئین بانکداری بدون ربا در حقوق ایران

مهدی آب شناس

دانشجوی کارشناسی ارشد جزا و جرم شناسی، رییس بانک کشاورزی شعبه جزینک سیستان

چکیده

در سیستم بانکی کشور طبق روش مرسوم بانکهای دنیا نرخ بهره عامل اصلی و تعیین کننده رابطه بین بانک و مشتریان بود و از طرفی طبق آیات صریح قرآن و روایات متعدد معصومین از محرّمات قطعی در اسلام در حکم جنگ با خدا و رسول آمده است مشکلات و نارسایی موجود باعث ایراد عامه مردم و حتی بعضا تحصیلکردگان فقه و حقوق بر قراردادهای منعقد در بانک ها خصوصا قرارداد عقد مشارکت مدنی که سود آن در زمان انعقاد قرارداد قطعی نبوده گردید. جمع آوری و جلب انواع سپرده ها و تخصیص آن، جهت تأمین نیازهای مالی انواع فعالیت های اقتصادی، از مهم ترین عملیات بانکی به شمار می رود. از این رو، اعطای تسهیلات، بخش مهمی از عملیات هر بانک را تشکیل می دهد و این قسمت از فعالیت های بانکی از لحاظ اقتصادی، حائز کمال اهمیت است. بانک ها با عملیات اعتباری خود، موجبات انتقال منابع را از اشخاصی که مستقیما مایل و یا قادر به مشارکت در فعالیت های اقتصادی نمی باشند، به آنان که جهت انجام امور اقتصادی نیازمند به سرمایه می باشند فراهم ساخته و بدین ترتیب، موجب افزایش تولیدات کشور می شوند. با افزایش تولید، سطح اشتغال در جامعه ارتقا یافته و از سویی، با ازدیاد کالاها و خدمات در یک اقتصاد متعادل، شرایط کاهش قیمت ها فراهم می شود. به این ترتیب، اهمیت اعطای تسهیلات، چه از لحاظ دریافت کننده تسهیلات و چه از بابت اعطاکنده و چه از نظر سپرده گذاران و در نهایت، از جهت کل اقتصاد جامعه مشخص می شود.

واژه‌های کلیدی: عقد شرکت، بانکداری اسلامی، ربا، حقوق بانکداری.

مقدمه

بانکداری اسلامی به مدیریت پولی و مالی ای اطلاق می شود که عملیاتش منطبق با قوانین و شریعت اسلامی است و خدمات آن براساس قوانین معاملات اسلامی و یا فقه معاملات اجرا می شود. بانکداری اسلامی بر مبنای اصل پذیرش ریسک و پذیرش سود و زیان در معامله به جای درخواست صرف سود، شکل گرفته و بیشتر بر سرمایه گذاری در بخش های حقیقی اقتصاد تأکید می کند و همین امر آن را از بانکداری متعارف ربوی متفاوت می کند. مبنای بانکداری اسلامی، حذف بهره و ربا، مشخص بودن مسیر مصرف منابع، نظارت بر روند مصرف و فعالیت های مربوط به آن، به منظور رعایت اصول و مبانی شرعی، تسهیم سود و زیان و تقبل ریسک به دلیل به کارگیری در بخش واقعی اقتصاد است. در بانکداری اسلامی، وجوه سپرده گذاران مطابق با موازین شرعی و حقوقی و در قالب عقود معین سرمایه گذاری می شوند. افزون بر این ها، بانکداری اسلامی انواع گوناگونی از رویه های مالی را برای رونق اقتصادی و امور فایننس مدنظر قرار داده که بانکداری متعارف از آن ها محروم و یا غافل بوده است. از محسنات بانکداری اسلامی قرض الحسنه است که عاملی در جهت نزدیک شدن به رونق و عدالت اقتصادی، ریشه کن شدن فقر، تحکیم عواطف انسانی و نوع دوستی ترویج اعتماد عمومی، بزرگداشت منزلت انسانی بوده و ده ها سودمندی اقتصادی و اجتماعی بر آن مترتب است.

جبران کاهش ارزش پول

تحولات پولی در عصر حاضر باعث شده است که پول به عنوان قدرت خرید در طول زمان یک کالای مثلی نباشد و لذا در مورد بهره پول این مساله ذکر می شود که چون در طی سالهای متمادی براساس نرخ تورم از قدرت خرید پول کاسته می شود و برای جبران ارزش از دست رفته آن ناچار باید در زمان باز پرداخت وام مبلغی را برای حفظ قدرت خرید پول هم پرداخت کرد. این هم مساله ای است که گاهی برای فرار از ربا و حرمت آن مطرح می شود و یا شاید بتوان آن را وسیله ای برای تجویز ربا دانست اما مسئله ای که در اینجا مطرح می شود این است که نرخ تورم قابل پیش بینی نیست یعنی واقعا نمی توان پیش بینی کرد که صد تومان امروزی سال بعد چند تومان قدرت خرید دارد این در صورتی است که ما میزان این اضافه ارزش را از قبل تعیین می کنیم و این یکی از مسائل تحقق ربا است که شرط قبلی. برای دریافت رقم اضافه داشته باشیم. در صورتی که اگر میزان تورم بیش از مبلغ پیش بینی می باشد به دائن و اگر کمتر باشد به مدیون ظلم می شود و اصولا ممکن است تورم ثابت باشد تغییر نمی کند.

مساله بانک

همانطور که می دانیم بانکها در وظیفه یکی دادند تجهیز منابع و تخصیص منابع. از طرفی بانکها پول نزد مردم را به صورت پس انداز و سپرده دریافت می کنند و از طرفی آن را در امر پرداخت تسهیلات بکار می گیرند. که در هر دو طرف آن این مساله مطرح می شود که تا چه حد عملیات بانکها از ربا فاصله دادند. و آیا می توان این مساله را قبول کرد که واقعا در کشورها عملیات بانکی بدون ربا است. یا نه ؟

تجهیز منابع

منابع بانک یا از طریق سپرده های قرض الحسنه است و یا هیچ سودی به آن تعلق نمی گیرد و اصولا شخصی که دارای خود را تحت این عنوان نزد بانک می گذارد به تنهایی می تواند انگیزه داشته باشد :

۱- استفاده از خدمات بانکی مثل وصول چک های بانکها و شعب دیگر و یا جواز بانکی.

۲- انگیزه اجر معنوی - چون وام های قرض الحسنه بانکها را از طریق همین سپرده های پس انداز تامین می شود ۳-

امنیت برای وجوه.

در مورد جوایز به گفته استاد شهید مطهری هیچ اشکالی ندارد عده ای معتقدند که بانک این جوایز راز محل و ربا تهیه کرده ولی نمی توان این مسئله را با قطعیت ذکر کرد و اگر هم یک در صد احتمال دهیم که این جوایز از غیر ربا است شارع می گوید همان یک احتمال را می توان دلیل بر حلال بودن جوایز دانست. در مورد سپرده های قرض الحسنه رابطه دائن و مدیون بین بانک و سپرده گذار مطرح است که هیچ گونه پرداخت اضافی هم صورت نمی گیرد و ربا هم نیست. در این مورد استدلال این است که رابطه بانک با سپرده گذار رابطه دائن و مدیونی نیست بلکه رابطه وکیل و موکل مطرح است یعنی بانک از طرف سپرده گذار وکیل است که سپرده او رابه گردش بیندازد. و در سود حاصله با او شریک است در واقع این سود علی الحساب وسیله و ابزاری برای تشویق سپرده گذار است.

سود علی الحساب

سود علی الحساب وجهی است که بانکها قبل از اتمام عملیات بانکی (که از حمل سپرده های مشتریان خود و به وکالت از آنان آغاز کرده اند) پرداخت می نمایند. پرداخت این وجه منوط به تحقق سود واقعی نمی باشد و می توان در فواصل زمانی معین (ماهانه - شش ماهه و یا هر سال یکبار) به صاحبان حسابهای مذکور پرداخت و یا به بستانکار حساب آنان واریز شود. اگر چه شیوه اعلام و محاسبه سود علی الحساب ربوی است. اما نباید به استناد این مشابهت سود علی الحساب را بهره و بهره را سود علی الحساب تلقی نماییم. پرداخت سود علی الحساب به صاحبان سپرده های سرمایه گذاری ابرازی دقیق و راهگشا است که اگر حدود نظری آن بدرستی تعیین و اعمال گردد می تواند ضمن ایجاد انگیزه در صاحبان وجوه برای سپرده گذاری در بانکها نظام بانکداری نوین کشور را نیز از اتهامات و شبهات به دور نگه دارد.

بانکداری بدون ربا

بانکداری بدون ربا ممکن است واژه ای آشنا به ذهن باشد، ولی واقعیت این است که مفهوم، حدود و الزامات آن به طور دقیق تبیین نگشته است. از زمانی که بانک و بانکداری در کشورهای مختلف و به ویژه کشورهای بدون ربا شکل و رونق گرفت، ایرادات اساسی بر نظام بانکداری از نظر شرعی وجود داشت و همواره علمای مسلمان بر لزوم رفع این ایرادات اتفاق نظر داشتند.

پایه بانکداری عرفی بر مبنای قرض است. قرارداد وام یا قرض، یکی از عقود معین است و در طول سالیان دراز همواره مورد نیاز جوامع مختلف بوده و می باشد. این قرارداد همراه با بهره است، یعنی وام گیرنده تعهد می کند مبلغ مشخصی (بهره) متناسب با مبلغ و مدت وام به وام دهنده پرداخت کند. با توجه به این تعریف می توان دریافت که در بانکداری عرفی اعم از اینکه اعتباری پرداخت شود و یا موردی که سپرده مشتریان نگهداری می شود، گرفتن یا دادن بهره جزو ذات عملیات بانکی است و حال آنکه آنچه در بانکداری بدون ربا مد نظر است، کارآمدی بانکداری بدون بهره در ایجاد عدالت اجتماعی است و در واقع اولین هدف بانکداری بدون ربا در نظام اقتصادی، تامین عدالت اجتماعی می باشد. لذا به دلیل این ایرادات اساسی، این مسئله به ذهن اندیشمندان مسلمان خطور کرد که نمونه ای بدون ربا برای بانک های مرسوم بیابند.

انواع عقود بانکی در حقوق ایران

فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا به روش اعطای تسهیلات براساس عقود اسلام می تکیه دارد. این روش ها همانگونه که در قانون ذکر شده است به ترتیب عقود اسلام می مناسبی را مطرح می سازد که با بسط روش های عملیاتی در شیوه نامه های بانکی امکان به کارگیری آنها فراهم شده است. اعطای تسهیلات مختلف به جز قرض الحسنه و خرید دین از محل منابع سپرده های سرمایه گذاری مدت دار است ولی اعطای تسهیلات قرض الحسنه و خرید دین از محل منابع بانک صورت می پذیرد.

تسهیلات قرض الحسنه - قرض الحسنه عقدیست که به موجب آن یکی از طرفین (بانک) به عنوان قرض دهنده مبلغ معینی را طبق ضوابط مقرر به طرف دیگر (افراد یا شرکت ها) واگذار می کند. موارد مجاز اعطای تسهیلات قرض الحسنه بدین شرح است:

الف) شرکت های تعاونی و تولیدی و خدماتی (غیر بازرگانی و معدنی) که فعالیت آنها در جهت فراهم آوردن وسایل کار و ابزار یا سایر امکانات ضروری ایجاد کار برای اعضا باشد در شرایطی که اعضا خود امکانات لازم را نداشته باشند.

ب) افرادی که مستقیماً به امور کشاورزی و دامپروری مبادرت می کنند و همچنین کارگاه ها و واحدهای تولیدی متعلق به افراد یا شرکت ها به منظور کمک به امر افزایش در تولید در این موارد: جلوگیری از توقف کارگران و واحدهای تولیدی موجود، راه اندازی کارگاه ها و واحدهای تولیدی راکد، ایجاد و توسعه کارگاه ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاها، رفع نشدن نیاز کارگاه ها یا واحدهای تولیدی از طریق سایر تسهیلات، ایجاد تسهیلات برای اشخاصی که در بخش کشاورزی فعالیت می کنند و به علت بروز عوامل نامساعد طبیعی نظیر سیل، زلزله، یخبندان، گرما، آفات طبیعی و سایر موارد اضطراری مشابه دچار ضرر و زیان شده باشند.

ج) رفع احتیاجات افراد در این موارد: هزینه های ازدواج، تهیه جهیزیه، درمان بیماری، تعمیرات مسکن، کمک هزینه تحصیلی، کمک به ایجاد مسکن در روستاها.

علت فراموش شدن موارد فوق از سوی دولت، بانک مرکزی و بانک ها در این سالیان چه بوده است؟ آیا مسائل پنهانی در بین بوده که فقط بند «ج» تسهیلات قرض الحسنه اجرایی گردیده؟ با توجه به پرداخت ۳۰ درصد از موجودی و سرمایه گذاری های صورت گرفته در حساب های قرض الحسنه به آحاد جامعه ۷۰ درصد بقیه این گونه حساب ها در چه مواردی هزینه شده است و حقوق تضییع شده جامعه توسط چه کسانی می بایست اعاده گردد؟ آیا تعمیرات یا جعله مسکن مشمول این عقد نبوده؟

۲. تسهیلات مضاربه - مضاربه قراردادی است که به موجب آن یکی از طرفین (مالک) عهده دار تامین سرمایه (نقدی) می شود با قید این که طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کند و در سود حاصل شریک باشند. طبق قانون عملیات بانکی بدون ربا (ماده ۹) مضاربه برای گسترش فعالیت های بازرگانی مطرح شده و به همین جهت طبق تبصره همان ماده بانک ها در امر واردات مجاز به مضاربه با بخش خصوصی نیستند.

۳. فروش اقساطی - واگذاری عین به بهای معلوم است بر غیر به ترتیبی که تمام یا قسمتی از بهای مزبور به اقساط مساوی یا غیرمساوی در سررسیدهای معینی دریافت شود. در نظام بانکداری فعلی ایران فروش اقساطی به این عناوین تقسیم بندی شده است:

اول) فروش اقساطی برای تامین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی

دوم) فروش اقساطی وسایل تولید دستگاه ها و تاسیسات. سوم) فروش اقساطی مسکن. طبق آیین نامه قیمت فروش اقساطی کالاها و اموال با توجه به قیمت تمام شده و سود بانک تعیین می شود. کمترین و بیشترین نرخ سود را بانک مرکزی با تصویب شورای پول و اعتبار تعیین می کند. طبق قانون عملیات بانکی بدون ربا فروش اقساطی برای سرمایه در گردش صرفاً باید در اختیار واحدهای تولیدی قرار گیرد در حالی که در سایر تسهیلات فروش اقساطی برای گسترش امور تولیدی و خدماتی است.

۴. تسهیلات مشارکت مدنی

مشارکت مدنی در آمیختن سهم الشرکه نقدی یا جنسی شریک با سهم الشرکه نقدی یا جنسی بانک به نحو مشاع برای انجام کار معینی در زمینه های تولیدی بازرگانی و خدماتی به مدت محدود و به قصد انتفاع است - از تسهیلات مشارکت مدنی برای گسترش امور تولیدی بازرگانی و خدماتی استفاده می شود به همین دلیل مشارکت مدنی شامل کلیه بخش های اقتصاد است.

۵. تسهیلات مشارکت حقوقی

مشارکت حقوقی «تامین قسمتی از سرمایه شرکت های سهامی جدید یا خرید قسمتی از سهام شرکت های سهامی موجود است». در صورتی که شرکت ها سهامی در حال تاسیس باشند بانک ها با خرید تا ۴۹ درصد سهام این گونه شرکت ها می

توانند تسهیلات در اختیار آنها قرار دهند. در صورتی که شرکت های سهامی موجود برای امر توسعه و تکمیل یا تبدیل مطالبات بانک بر سرمایه برنامه داشته باشد بانک از طریق خرید ۴۹ درصد سرمایه جدید تسهیلاتی در اختیار شرکت های سهامی قرار می دهد. تسهیلات مشارکت حقوقی از جمله ابزارهایی است که در نظام جدید بانکی سرمایه گذاری های بلند مدت واحدهای اقتصادی را که در امر تولید، بازرگانی و خدمات اشتغال دارند شامل می شود.

۶. تسهیلات اجاره به شرط تملیک

اجاره به شرط تملیک قرارداد اجاره ای است به شرط آنکه مستاجر در پایان مدت اجاره عین مورد اجاره را تملیک کند. اجاره به شرط تملیک از عقود خاصی است که بدون واگذاری و تملیک عین مورد اجاره تا پایان دوره اجاره اداره امور اموال و کالاها را همچنان در اختیار بانک باقی می گذارد. با استفاده از این روش بانک ها برای گسترش بخش وسیعی از اقتصاد شامل امور خدماتی، کشاورزی، صنعتی و معدنی و مسکن تسهیلات در اختیار متقاضیان قرار می دهد. در این قرارداد مبلغ کل مال الاجاره، تعداد و میزان هر قسط مال الاجاره و نیز مدت قرارداد تعیین شده است. کالاهایی که عمر مفید آنها کمتر از دو سال است نمی توانند موضوع قرارداد باشند و معمولاً بانک ها قبل از انعقاد قرارداد مکلفند بیش از ۲۰ درصد قیمت تمام شده اموال مورد اجاره را به عنوان قسمتی از اجاره دریافت کنند.

۷. تسهیلات بانکی جعاله

جعاله التزام شخص (جاعل یا کارفرما) به ادای مبلغ با اجرت معلوم (جعل) در مقابل انجام عملی معین است. طرفی که عمل را انجام می دهد عامل یا پیمانکار نامیده می شود. طبق ماده ۱۶ قانون عملیات بانکی بدون ربا از جعاله به منظور گسترش امور تولیدی بازرگانی و خدماتی استفاده می شود. این عقد از جمله تسهیلات کوتاه مدت بانک ها است و بانک طبق آیین نامه ها می توانند به عنوان عامل یا حامل اقدام به جعاله کند.

۸. تسهیلات بانکی از طریق بیع سلف

معامله سلف در عملیات بانکی پیش خرید نقدی محصولات تولیدی (صنعتی، کشاورزی و معدنی) است به قیمت معین برای تامین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی. تسهیلات سلف صرفاً برای سرمایه در گردش واحدهای تولیدی است و شامل خرید کالا های موجود نمی شود.

۹. تسهیلات بانکی از طریق مزارعه

مزارعه عقدیست که به موجب آن یکی از طرفین زمینی را برای مدت معین به طرف دیگر می دهد که آن را زراعت کند و حاصل را تقسیم کنند. طبق آیین نامه های موجود بانک ها زمانی می توانند تسهیلات مزارعه را در اختیار کشاورزان قرار دهند که اراضی مزروعی در مالکیت یا تصرف آن ها باشد و در این صورت علاوه بر اراضی مزروعی می توانند وسایل تولید و حمل و نقل را نیز طبق قرارداد تامین کنند.

۱۰. تسهیلات بانکی از طریق مساقات

مساقات عقدی است شبیه مزارعه و تسهیلات کوتاه مدتی است برای تامین نیازهای مالی در بخش کشاورزی. مساقات معامله ای است که بین صاحب درخت و امثال آن با عامل در مقابل حصه مشاع معینی از ثمره واقع می شود و ثمره اعم است از میوه، برگ گل و غیره. برای اعطای تسهیلات مساقات بانک ها می توانند به عنوان مالک باغ ها و درختان، ثمره را که نسبت به عین آن مالکیت پیدا کرده اند و سایر عوامل لازم را نظیر آب، کود، سم و وسایل حمل و نقل را در اختیار عاملان زراعی قرار دهند.

۱۱. بیع دین

خرید دین به تنزیل اسناد و اوراق تجاری اطلاق می شود که مفاد آن حاکی از بدهی ناشی از معاملات تجاری باشد. نکته مهم در خرید دین تاکید بر حقیقی بودن بدهی ناشی از معاملات تجاری است که موضوع این تسهیلات قرار می گیرد، بنابراین سفته یا برات مورد معامله باید حقیقی باشد و بانک ها از معامله با بروات و سفته های صوری منع شده اند.

۱۲. سرمایه گذاری مستقیم

عبارت است از سرمایه گذاری مستقیم بانک برای اجرای طرح های تولیدی و عمرانی انتفاعی. این سرمایه گذاری ها با توجه به اولویت های برنامه توسعه اقتصادی صورت می گیرد و پس از رسیدن به مرحله بهره برداری بانک ها با هماهنگی شورای عالی بانک ها می توانند سهام شرکت سرمایه گذاری را به فروش برسانند و وقتی که نسبت سهام بانک ها در این شرکت ها به ۴۹ درصد یا کمتر کاهش یافت ادامه عملیات تابع مشارکت حقوقی خواهد شد.

پس از ارائه تعریف و مقایسه ای از دو نظام بانکداری اسلامی و ربوی و قبل از ارائه موضوع اصلی لازم است پاره ای از اصطلاحات که در این نوشته به آنها اشاره شده تعریف شوند تا در هنگام مطالعه مباحث اصلی برای خواننده قابل درک باشند.

عقد

عقد عبارتست از اینکه یک یا چند نفر در مقابل یک یا چند نفر دیگر تعهد بر انجام امری و یا انتقال مالی بنمایند و مورد قبول طرفین باشد. در واقع عقد دو طرف دارد و اراده هر دو طرف دخیل است. عقد بر دو نوع است :
عقد جایز: عقدی است که با اراده هر یک از طرفین قابل فسخ و یا ابطال است.
عقد لازم : عقدی است که هیچیک از طرفین توانایی فسخ آن را ندارند.

قرض

قرض عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین مالی را به دیگری تملیک می نماید و طرف دیگر متعهد می شود مثل آن را از حیث جنس و مقدار مسترد نماید.

بیع

تملیک عین به عوض معلوم. در واقع به معنی خرید می باشد.

اجاره

تملیک منفعت به عوض معلوم برای زمان محدود و معین.

سند

سند نوشته ای است که در مقام دعوی و یا دفاع از دعوی قابل استناد باشد.

قرارداد

سندی است که طی آن طرفین به انجام امری یا اموری و یا تملیک مالی تعهد کنند و یا در مقام رفع تنازع و حل اختلافات طی آن موافقت هایی بعمل آورند.

قرض الحسنه

ماده ۱۴ قانون عملیات بانکی بدون با بانکها را مکلف نموده برای تأمین شرایط و امکانات کار در شکل تعاونی از راه وام بدون بهره و همچنین تأکید بر افزایش تولیدات کشاورزی دامی و صنعتی که نیازهای عمومی را تأمین کند تسهیلات مالی اعطا نمایند. عقد قرض یکی از عقود معین قانون مدنی است که به معنای بریدن و قطع کردن است زیرا در عقد قرض شخص مقدار معین از مال خود را از مالکیت خود خارج و به مالکیت شخص دیگری درمی‌آورد تا قرض گیرنده در مهلت معین عین مال را مسترد کند و در صورت عدم امکان استرداد مثل، قیمت یوم‌الرد را بدهد. موضوع عقد قرض در عملیات بانکی پول می‌باشد لذا هیچگونه سود یا منفعتی به آن تعلق نمی‌گیرد زیرا در معادلاتی که موضوع آن پول می‌باشد هرگونه سود یا منفعتی ربا بوده و حرام است و فقط بانکها سالانه به میزان ۴٪ کارمز نسبت به مانده بدهی دریافت می‌دارند.

موارد پرداخت قرض الحسنه

با توجه به ماده ۱۴ قانون عملیات بانکی بدون ربا موارد پرداخت قرض الحسنه به ترتیب الویت به شرح زیر است :

- ۱- تأمین وسایل و ابزار و سایر امکانات برای ایجاد کار جهت کسانی که فاقد اینگونه امکانات هستند در شکل تعاونی. با توجه به تعریف فوق شرط اعطای وام در این حالت داشتن قالب تعاونی، تولیدی و خدماتی می‌باشد.
- ۲- کمک به افزایش تولید با تأکید بر تولیدات کشاورزی و دامی و صنعتی. طبق دستورالعمل قرض الحسنه اعطای تسهیلات قرض الحسنه در این خصوص منوط به مواردی به شرح زیر است :
 - الف - جلوگیری از توقف کار در کارگاهها و واحدهای تولیدی راکد
 - ب - ایجاد و توسعه کارگاههای واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاها
 - ج - مواردی که تأمین نیاز کارگاهها یا واحدهای تولیدی از طریق سایر تسهیلات امکانپذیر نباشد.
 - د - ایجاد تسهیلات برای اشخاصی که در بخش کشاورزی فعالیت دارند و به علت بروز عوامل نامساعد طبیعی دچار زیان شده‌اند.
- ۳- رفع احتیاجات ضروری مثل تأمین هزینه ازدواج، تهیه جهیزیه، درمان بیماری، تعمیرات مسکن و... این قالب تنها مختص اشخاص حقیقی است.

حداکثر مدت بازپرداخت قرض الحسنه در مورد قرض الحسنه دفع احتیاجات ضروری سه سال و در بقیه موارد ۵ سال است.

حد مجاز: حد مجاز در اعطای تسهیلات قرض الحسنه از دو جنبه تعیین و ابلاغ می‌گردد. حد مجاز جمعی: مجموع تسهیلاتی است که هر یک از بانکها مجاز می‌باشند در قالب یک تا ترکیبی از تسهیلات در مجموع اعطا نمایند که توسط شورای پول و اعتبار برای هر یک از بانکها تعیین و از سوی بانک مرکزی ابلاغ می‌شود.

در حال حاضر حداکثر مجموعه قرض الحسنه اعطایی توسط بانکها ۱۰٪ مجموع کل تسهیلات اعطایی در آن سال تعیین گردیده است مشروط بر آن که از جمع کل سپرده‌های پس‌انداز قرض الحسنه تجاوز ننماید و ضمناً حداکثر سقف تسهیلات اعطایی قرض الحسنه جهت رفع حوایج ضروری اشخاص حقیقی نباید از ۲۰٪ کل تسهیلات قرض الحسنه تجاوز نماید.

مجاز فردی: عبارتست از میزان تسهیلاتی که بانک در قالب یک یا انواع تسهیلات می‌تواند در اختیار یک متقاضی قرار دهد.

مضاربه

مضاربه از لحاظ لغوی مشتقی است از ضرب در ارض یعنی راه رفتن و سفر کردن در زمین بدین لحاظ که در مضاربه شخص عامل به منظور تجارت و تحصیل ربح یا سود به مسافرت مبادرت می‌نماید. بنابراین مضاربه عبارتست از شرکت در امور تجاری و به موجب موارد ۵۴۶ و ۵۴۷ قانون مدنی عقدی است که به موجب آن احد متعاملین سرمایه می‌دهد با قید اینکه طرف دیگر با آن تجارت کرده و در سود آن شریک باشند صاحب سرمایه مالک و عامل مضارب نامیده می‌شود. سرمایه مضاربه باید وجه نقد باشد. به موجب ماده ۹ از قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) بانکها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش امور بازرگانی در چارچوب سیاستهای بازرگانی دولت منابع مالی لازم را بر اساس قرارداد مضاربه در اختیار مشتریان با اولویت دادن به تعاونی‌های قانونی قرار دهند. ضمناً بر اساس تبصره‌ای از این ماده بانکها، در امر واردات مجاز به مضاربه با بخش خصوصی نمی‌باشند.

جعاله

طبق ماده ۵۶۱ قانون مدنی جعاله عبارتست از التزام شخص به ادای اجرت معلوم در مقابل عملی اعم از اینکه طرف معین باشد یا غیرمعین. طبق ماده ۵۶۲ قانون مدنی در جعاله ملتزم را جاعل طرف را عامل و اجرت را جعل می‌گویند. تعریف جعاله بر اساس ماده ۶۶ آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا عبارتست از التزام شخص به ادای مبلغ یا اجرت معلوم (جعل) در مقابل انجام عملی معین طبق قرارداد، طرفی که عمل را انجام می‌دهد، عامل یا پیمانکار نامیده می‌شود.

موضوع جعاله

جعاله از دو مورد تشکیل می‌شود: یکی عمل و دیگری اجرتی که در مقابل عمل قرار می‌گیرد که این اجرت جعل نام دارد در مورد عمل بیان این نکته لازم است که: عمل در جعاله نمی‌تواند مجهول و از جمیع جهات مبهم باشد چنانکه کسی بگوید چیزی از من مفقود شده است هر کس آن را بیاید یک هزار تومان به او می‌دهم. در اینجا به علت جهل کامل نسبت به نوع عملی که باید انجام شود جعاله باطل است.

ماهیت حقوقی جعاله

جعاله از عقود لازم بوده و برای پرهیز از آثار فسخ و ناتمام ماندن عملیات موضوع جعاله و ایجاد ثبات در معاملات بانکی حق فسخ مشتری را از جاعل یا عامل ساقط می‌کنند.

جعل

یعنی اجرتی که جاعل مستلزم به پرداخت آن می‌شود پس جعل اجرتی است که در عقد جعاله مقابل عمل قرارداد می‌شود. جعل ممکن است عین و یا منفعت باشد. بر اساس ماده ۵۶۳ قانون مدنی در جعاله معلوم بودن اجرت از جمیع جهات لازم نیست. بنابراین اگر کسی مستلزم شود که هر کس گمشده او را پیدا کند حصه مشاع معینی از آن مال او خواهد بود جعاله صحیح است. مثل اینکه کسی اعلام کند هر کس کیف پول گمشده‌اش را پیدا کند نصف اسکناسهای موجود در آن متعلق به او خواهد بود. در بانکداری جعل باید معین و معلوم باشد. دستورالعمل اجرایی جعاله مقرر می‌دارد که: جعل بایستی در قرارداد معین گردد و جعل دریافتی بایستی متضمن هزینه‌های لازم برای انجام عملیات موضوع جعاله و سود بانک باشد.

طبق ماده ۷۰ آیین نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا جاعل (مشتری) ملزم است که جعل تعیین شده را به بانک پرداخت کند. نحوه دریافت جعل توسط بانک ممکن است یکجا و یا اقساطی باشد. در صورتی که بانک جاعل باشد می‌تواند قسمتی از جعل را به عنوان پیش پرداخت به عامل یا پیمانکار بدهد.

مشارکت حقوقی

مشارکت حقوقی در چهارچوب لغوی به معنی شراکت و در اصطلاح آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا عبارتست از:

« تأمین قسمتی از سرمایه شرکتهای سهامی جدید و یا خرید قسمتی از سهام شرکتهای سهامی موجود»
بانکها موظفند قبل از مشارکت وضعیت شرکتهای سهامی را که سهام آنها موضوع خرید است و یا طرح ارائه شده برای مشارکت را از لحاظ اقتصادی، فنی و مالی بررسی و ارزیابی نمایند.
نکات قابل ملاحظه در مشارکت حقوقی:

- ۱- مشارکت حقوقی منحصرأ در شرکتهای سهامی (عام و خاص) صورت می‌گیرد.
- ۲- واحدهایی که بانکها در آنها مشارکت و یا سرمایه‌گذاری می‌کنند باید تابع قانون تجارت باشند، مگر اینکه مشمول قانون دیگری باشند.
- ۳- مشارکت یک یا چند بانک با اشخاص حقیقی یا حقوقی در یک شرکت سهامی بلامانع است.
- ۴- مشارکت حقوقی برای تأمین تسهیلات بلند مدت مورد نیاز واحدهای تولیدی، بازرگانی و خدماتی مورد استفاده قرار می‌گیرد.
- ۵- میزان مشارکت یک یا چند بانک در هر شرکت سهامی جدید نباید از ۴۹٪ کل سرمایه شرکت و میزان خرید سهام شرکتهای سهامی موجود توسط یک یا چند بانک از ۲۰٪ کل سرمایه شرکت تجاوز نماید.
- ۶- بانکها به مشارکت در شرکتهای سهامی که نسبت سرمایه آنها با احتساب سهم مشارکت بانک در بدو مشارکت به کل منابع مالی کمتر از ۳۰٪ در مورد شرکتهای تولیدی و کمتر از ۲۰٪ در مورد شرکتهای بازرگانی و خدماتی باشد مجاز نیستند.
- ۷- بانکها موظفند بر نحوه مصرف منابع موضوع مشارکت در طرحهای جدید و همچنین توسعه و تکمیل طرحها نظارت لازم و کافی به عمل آورند.
- ۸- بانکها می‌توانند سهام خود در شرکتهای سهامی موضوع این دستورالعمل را به فروش رسانند.

ضوابط اجرایی مشارکت حقوقی

مشارکت حقوقی بانک مستلزم تحقیقات و بررسیهای همه جانبه می‌باشد و نتایج این بررسیها می‌باید حاکی از توجیحات لازم از ابعاد مختلف باشد. قبل از اقدام به مشارکت بانکها اقدامات زیر را انجام می‌دهند:

- ۱- بررسی و تطبیق یا اولویت :
- طرح های مورد نظر باید با اهداف سیاستها و برنامه‌های اقتصادی دولت هماهنگی داشته و متناسب با اولویتهای تعیین شده باشد.
- ۲- بررسی طرح:

قبل از مباردت به قبول طرح و مشارکت در آن اصولاً طرح باید از ابعاد مختلف اقتصادی، فنی و مالی مورد بررسی قرار گیرد.

نتیجه گیری

در بررسی عقد شرکت در نظام بانکداری اسلامی ایران، گفته شد که مشارکت مدنی و حقوقی، تعبیر دیگری از «شرکت عقدی» در حقوق است و از بررسی های بیشتر، این نتیجه به دست آمد که: عقود مشارکتی (مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه و مساقات) به طور کلی، و مشارکت مدنی به طور خاص، قابلیت های گسترده ای در افزایش رشد اقتصادی جامعه دارد؛ مانند:

کاهش هزینه های تولید؛ افزایش میزان تولید؛ افزایش سرمایه گذاری؛ بالا رفتن سطح اشتغال؛ کاهش سطح عمومی قیمت ها؛ ثبات بیشتر اقتصادی؛ نزدیک تر شدن به حقیقت بانکداری بدون ربا. با وجود این، نظام بانکی به دلایلی مانند: فقدان اعتماد کافی، ساختار مناسب، آموزش و اعتماد کافی، با افزایش سهم عقود با بازدهی ثابت، تثبیت عقود با بازده متغیر و تغییر ماهیت عقود مشارکتی، به تدریج به سمت حقیقت بانکداری ربوی گرایش یافته است.

از این رو، پیشنهاد می شود: ۱. موانع مزبور برداشته شود و ساختار بانک به گونه ای تغییر یابد که بتواند در بازار حقیقی اقتصاد فعال شود. ۲. به متصدیان اعطای تسهیلات بانکی، آموزش های لازم داده شود. ۳. قیمت ها در بازار کالا و خدمات، شفاف باشند، تا دامنه های حداقلی و حداکثری سود مشخص، و در نهایت، موجب اعتماد بیشتر بین بانک و مشتری می شود.

۴. فرهنگ بیمه رواج یابد تا هزینه های اتفافی که موجب خسارت کالا می شود، از طریق انواع بیمه پوشش داده شود. ۵. بانک، نیروی متخصص و ابزار لازم را برای کنترل و نظارت طرح های گوناگون اقتصادی داشته باشد؛ به گونه ای که هر وقت بخواهد، بتواند فعالیت موردنظر را کنترل، و بر آن نظارت کند و مشتری نیز این توانایی را داشته باشد.

منابع و مأخذ:

۱. حقیقی، واسای و فلیکس پومرانز، عبدل. (۱۳۸۷). *بانکداری بدون ربا، از ظهور تاکنون*، (ترجمه محمد رضا شعبان زاد). بانک و اقتصاد، ۹۲، ۴۱-۳۸.
۲. آذر، عادل و مؤمنی، منصور، ۱۳۸۷، آمار و کاربرد آن در مدیریت، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت).
۳. اسدی پور، نوشین، ۱۳۸۴، بررسی نقش و اهمیت نظارت مبتنی بر ریسک در نظارت بانکی و مقایسه آن با نظارت تطبیقی، پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد، تهران، موسسه علوم بانکی.
۴. بانک اقتصاد نوین، پروژه توسعه نرم افزار مدیریت ریسک گروه مطالعات و مدیریت ریسک بانک اقتصاد نوین، ۱۳۸۷، مدیریت دارایی- بدهی و ریسک نقدینگی در مؤسسات مالی، تهران، نشر فرا سخن.
۵. برزنده، محمد و حسینی، رضا، ۱۳۸۰، "درآمدی بر مدیریت ریسک و مفاهیم مرتبط با آن"، فصلنامه بانک کشاورزی، شماره ۲، ص ۱۲۵-۱۳۹.
۶. بهرامی، مهناز و عقیلی کرمانی، ۱۳۸۱، مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی، مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی، تهران، موسسه عالی بانکداری ایران.

۷. پی نو، ریموند، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵، مدیریت مالی، جلد اول، [ترجمه علی جهانخانی و علی پارسائیان]، تهران، انتشارات سمت.
۸. جهانخانی، علی و پارسائیان، علی، ۱۳۷۶، مدیریت مالی، تهران، انتشارات سمت.
۹. درگریگوریان، سیونه، ۱۳۸۳، طراحی مدل اندازه‌گیری ریسک نقدینگی برای نظام بانکداری خصوصی ایران (مورد بانک سامان)، پایان نامه درجه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۰. دلاور، علی، ۱۳۸۱، راهنمای تحقیق و ارزشیابی در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران، انتشارات ارسباران.
۱۱. رادپور، میثم، رسولی زاده، علی، رفیعی، احسان و لهراسبی، علی اصغر، ۱۳۸۸، مدیریت ریسک بازار: رویکرد ارزش در معرض خطر، تهران، شرکت ماتریس تحلیلگران سیستم‌های پیچیده.
۱۲. رستمیان، فروغ و حاجی بابایی، فاطمه، ۱۳۸۸، "اندازه‌گیری ریسک نقدینگی بانک با استفاده از مدل ارزش در معرض خطر (مطالعه موردی: بانک سامان)"، پژوهشنامه حسابداری مالی و حسابرسی، تهران، ص ۱۷۵-۱۹۸.
۱۳. شایان آرانی، شاهین، ۱۳۸۰، "نوآوری در ابزارهای مالی در بانکداری اسلامی"، مجموعه مقالات یازدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، ص ۲۲۵-۲۲۷.
۱۴. عرب مازار، عباس و قنبری، حسنعلی، ۱۳۷۶، مبانی نظری مدیریت نقدینگی در بانک‌ها، تهران، مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات هشتمین سمینار بانکداری اسلامی.
۱۵. فرجی، یوسف، ۱۳۸۲، آشنایی با ابزارها و نهادهای پولی و مالی، تهران، مؤسسه عالی بانکداری ایران.
۱۶. مدرس، احمد، ذکاوت، سید مرتضی، ۱۳۸۲، "مدل‌های ریسک اعتباری مشتریان بانک (مطالعه موردی)"، حسابرس، شماره ۱۹، تهران، ص ۵۴-۵۸.
۱۷. محرابی، لیلا، ۱۳۸۹، "مدیریت ریسک در نظام بانکداری بدون ربا (با تاکید بر ریسک اعتباری)"، تازه‌های اقتصاد، پژوهشکده پولی و بانکی، سال هشتم، شماره ۱۳۰، ص ۷۰-۷۷.
۱۸. میکاییل‌پور، حسین و شیوا، رضا، ۱۳۸۲، "مدیریت ریسک در حوزه بانکداری"، مجموعه مقالات چهاردهمین همایش بانکداری اسلامی، ص ۱۸۶-۲۰۴.
۱۹. وفادار، عباس، ۱۳۷۷، "نسبت‌های مالی و تجزیه و تحلیل صورت‌های مالی بانک‌ها"، حسابدار، جلد ۱۳، شماره ۱۲۵، تهران، ص ۳-۱۳.

Investigating the Position of Usury-free Banking in Iranian Law

Mehdi Abshenas

M.A student of criminal law and criminology, chairman of the Agriculture Bank branch of Jazinak Sistan

Abstract

The interest rate is the key factor in determining the relationship between banks and customers in the Iranian banking system like the banking systems of the world. On the other hand, according to the verses of the Quran and multiple narratives of Imams regarding definite prohibitions in Islam which have been considered tantamount to war against Allah and the Holy Prophet, the existing problems and shortfalls have led to the objection of the public and even some graduates of law and jurisprudence against the contracts concluded in banks and particularly the civil partnership contracts, which do not have a specified interest rate at the time the contract is concluded. Collection of different types of deposits and their allocation for supplying the financial needs of different economic activities is considered one of the most important banking operations. Hence, lending or granting facilities is an important part of the operations of any bank, which is economically of great importance. Using their credit operations, banks transfer resources from those who are unwilling or unable to participate directly in economic activities to others who are in need of capital to do economic affairs, and thus help increase the production of the country. With an increase in the production level, there will be an improvement in the employment level in the country on the one hand, and an increase in the goods and services in a balanced economy will help reduce the prices on the other hand. This shows the importance of lending, both from the perspective of those who receive the facilities and from the perspective of depositors, and finally from the perspective of the total economy of the country.

Keywords: Company's contract, Islamic banking, usury, banking law.
